

UDK:801.3:001.4:808.1
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 6/1988

Mile Mamić

Zavod za jezik IFF, Zagreb

DEUTSCH-SLAWISCHES WÖRTERBUCH I BEČKI DOGOVORI

Idejno ozračje među austroslavenskim narodima sredinom 19. stoljeća ima dva prilično oprečna obilježja. S jedne strane oživljeni panslavizam, barem u okvirima Austrijske monarhije, potaknut djelima Jana Kollára, težio je za što većim duhovnim, kulturnim, pa čak i jezičnim jedinstvom Slavena. Polazeći od pretpostavke o jezičnom i etničkom jedinstvu Slavena i priznajući doduše četiri književna jezika (ruski, češki, poljski i ilirski), sve se više isticalo ono zajedničko, općeslavensko, a zanemarivalo ono različito, posebno. S druge je strane isticana nacionalna kulturna i jezična posebnost slavenskih naroda. To se osobito ističe kod Slovenaca (Kopitar, Prešeren) i Slovaka (Štur). Oni misle da se nacionalna kultura i svijest mogu razvijati jedino u vlastitom jeziku.

Te dvije oprečne struje našle su se na jednom zajedničkom zadatku, izradi pravne i političke terminologije za sve slavenske jezike Monarhije. Zanimljivo je da je taj projekt inicirala upravo austrijska vlada u skladu s postrevolucijskim ustavnim načelom o jednakosti svih naroda u Austrijskoj monarhiji. Odlučeno je naime da se u Beču pokrene zajednički »zakonsko-vladni list« (Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt) koji bi se izdavao na svim jezicima koji su uobičajeni u Austrijskoj monarhiji i sva bi izdanja imala jednaku autentičnost, tj. svi bi bili izvornici. Da bi se to moglo postići, valjalo je hitno napraviti popis njemačkih pravnih i političkih naziva i izraza i to prevesti na sve druge jezike. Radi toga je osnovan poseban odbor za sve slavenske jezike. U njemu su se našla velika imena pravne i filološke struke (Šafařík, Kollár, Miklošič, Mažuranić, Karadžić i dr.). Voditelj toga projekta za sve slavenske jezike bio je Šafařík.

Kako je tekao taj rad, na kakve je teškoće nailazio već od početka i kakve su se pritom ideje sukobljavale, vidi se iz Šafaříkova iscrpnog Predgovora njemačko-češkom izdanju *Juridisch-politische Terminologie* (Beč 1850). Kako je češko izdanje imalo biti preteča zajedničkog izdanja velikog *Njemačko-slavenskog rječnika pravno-političke terminologije*, Šafařík se osjetio ponukanim da kaže nešto o jednom i drugom, tj. »da ukratko izvijesti«, a kako je on bio voditelj toga velikog projekta, taj je izvještaj vrlo iscrpan, temeljit, precizan i pouzdan. Odatle saznajemo da su neki u odboru htjeli stvoriti potpuno jednaku terminologiju za svih pet književno izgrađenih slavenskih jezika Austrijske monarhije (»...eine dem Wortstamme und der Wortform nach gleichlautende Terminologie für alle fünf in der österreichischen Monarchie literärisch cultivirten slawischen Dialecte«, str. IV). Može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti tko je bio glavni zagovornik te ideje. Cjelokupna djelat-

nost Jana Kollára upućuje na zaključak da bi to bio baš on. Je li ta ideja imala još pristaša u odboru, teško je znati, ali kako se zna da je to mišljenje bilo a limine odbačeno kao neostvariva »pobožna želja«, očito je da je bilo u manjini. Odbacivši takvu unifikaciju, odbor je nasuprot njoj istakao i prihvatio *načelo što većeg međusobnog približavanja* («... der Grundsatz der möglichst grössten wechselseitigen Annäherung ...», str. IV) kao jedino ispravno i izvedivo. Ističe se da to načelo može osobito doći do izražaja u prevođenju novih izraza, ali i u normiranju novijih, još neučvršćenih slavenskih izraza. U skladu s tim načelom zaključeno je da *od više jednako dobrih riječi treba birati jednu* i da u takvim slučajevima *uvijek valja dati prednost onoj riječi koja postoji u većini jezika ili barem u mnogima od njih* (sin der Anwendung dieses Grundsatzes der Annäherung beschloss man, dass überall, wo es freistünde, unter mehreren gleich guten Wörtern eines zu wählen ... demjenigen der Vorzug eingeräumt werden solle, welches in den meisten oder doch in mehreren Dialecten gang und gäbe wäre«, str. IV). Napravljen je poslovnik, u kojem je detaljno razrađena metoda rada. Odbor je bio podijeljen u pet sekcija prema broju književno izgrađenih jezika u Austriji. Osnovan je pripravni komitet (Vorbereitungs-Comité), koji je na temelju postojećih zakona i pravnih knjiga imao ekscerpirati njemačke nazive, sređivati ih i litografirati, te ih postupno davati sekcijama na prevođenje. U pravilu su se *svaki dan održavala zajednička popodnevna savjetovanja cijelog odbora*. Na tim je savjetovanjima svaka sekcija pa i svaki član neke sekcije mogao slobodno iznijeti svoje mišljenje o elaboratu drugih sekcija, ali je *o konačnom prihvaćanju ili odbijanju nekog izraza odlučivala sekcija koja je određena za pojedini jezik* (sin diesen allgemeinen Berathungen stand es zwar jeder Section und jedem Sectionsmitgliede frei, ihre Bemerkungen über das Elaborat anderer Sectionen zu äussern, aber die definitive Annahme oder Verwerfung eines Ausdrucks für eine bestimmte Mundart musste den für diese Mundart bestellten Sectionsmitgliedern anheimgestellt werden ...«, str. V). Drugi su dakle članovi imali samo informativni glas. Njemački su se izrazi uzimali u konkretnim kontekstima; tražio se za različita kontekstualna značenja njemačkih izraza odgovarajući slavenski adekvat. Tako je njemački sustav pravnih naziva imao izvanredno veliku ulogu pri stvaranju sustava pravnih naziva austroslavenskih naroda. Njegovo je značenje još veće time što je dobrim dijelom bila obuhvaćena i njemačka pravna i politička frazeologija, koja je u slavenskim jezicima morala naći odgovarajuće adekvate¹.

Nekoliko istaknutih bitnih činjenica pri izradi *Njemačko-slavenskog rječnika pravno-političkih naziva*, tj. da se je odbor *svaki dan sastajao i vijećao*, da je *prihvatio neka zajednička načela* (načelo što većeg približavanja, načelo izbora proširenije riječi i sl.), izradio poslovnik, zajednički globalno dovršio rječnik više-manje po tim načelima nedvojbeno upućuje na zaključak da se radi o stanovitim unutar Austrije općeslavenskim terminološkim dogovorima. Ti bi se dogovori, a spomenute su činjenice njihov posljedak, mogli nazvati slavenskim bečkim terminološkim dogovorima. Oni su prethodili poznatom Bečkom književnom dogovoru

¹ Vidi o tome: Milenko (greškom umjesto Milivoj) Pavlović, *Saradnja Vuka Stefanovića Karadžića na terminološkom rečniku iz 1853. god.*, Filologija 4, Zagreb 1974, str. 130.

(bolje: dogovorima) iz 1850. godine². Vjerojatno su ti prvi (slavenski terminološki) dogovori na neki način i utjecali da dođe do ovih drugih, na južnoslavenskoj (točnije: hrvatsko-srpskoj) razini. Razlika između jednih i drugih je, među ostalim, i u tom što su se prvi odnosili samo na izradu rječnika *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*, a drugima je izrada toga rječnika bila samo povodom a po svojem sadržaju i htijenju prelazili su njezine okvire. Zajedničko im je pak to da su jedni i drugi ostali više-manje na razini načela, deklarativnosti, bez većeg utjecaja na praksu. Ta prezahtjevna načela praksa je korigirala i svela na realnu mjeru. Moglo bi se dakle s jednakim pravom govoriti o dvojim bečkim dogovorima u vezi s izradom *Njemačko-slavenskog rječnika pravno-političke terminologije*.³

Iz Šafaříkova Predgovora saznajemo i to da je opseg građe za tri mjeseca dosegao više od osam tisuća kartica za svaki jezik, što je zahtijevalo temeljitiju reviziju i pregled cjeline nego što se to u početku činilo. Da bi se posao što prije priveo kraju, uvjetno je građa zaključena, uz ogradu da će se još nešto imati naknadno unositi u cjelinu. Krajem listopada 1849. odbor je uz spomenuti pridržaj završio taj dio posla, a već 2. studenoga započeta je zajednička revizija. Već u prva dva savjetovanja članovi odbora su se osvjedočili o težini i važnosti te revizije i o tome da bi to moralo dobiti oblik određenog terminološkog rječnika za javnu uporabu. Ta je revizija, usprkos vrlo napornom radu, zajedničkom i po sekcijama, završena zadnji dan studenoga. Tada se je nametnulo pitanje najsvrsishodnijeg oblika i načina izdanja terminološkog rječnika: naime da li samo jedno, cjelovito, zajedničko izdanje u velikom formatu ili i posebna izdanja za pojedine jezike. Zanimljivo je da su se južnoslavenski članovi odbora zalagali za samo zajedničko izdanje, a »sjevernoslavenski« (češki, poljski i rusinski⁴) članovi mislili su da najprije valja izdati posebna izdanja jer je prijeka potreba, a da se potom bez odlaganja pristupi zajedničkom izdanju. Kako su mišljenja bila podijeljena i svaka je strana imala svoje razloge, tu je dilemu riješilo ministarstvo za pravosuđe, i to vrlo demokratski, ovako: neka se najprije tiska češko-slovačko, zatim poljsko i rusinsko izdanje, a južnoslavenski jezici po izričitoj želji dotičnih sekcija neka čekaju kumulativno i paralelno zajedničko izdanje (»... dass vorerst der Druck der böhmisch-slowakischen, hierauf der polnischen und der russinischen Separat-Ausgabe in Angriff genommen

² Danas je taj Dogovor u slavistici sasvim demistificiran, zahvaljujući brojnim radovima Dalibora Brozovića, Zlatka Vinca, Radoslava Katičića, Dragutina Raguža, Pavla Ivića i dr. Vidi o tome posebno Dalibor Brozović, *Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Jezik, god. 33, br. 1, Zagreb 1985, str. 14, bilj. 41. i Radoslav Katičić, *Vuk Stefanović Karadžić i književni jezik u Hrvata*, Jezik, god. 35, br. 2, Zagreb 1987, str. 44, bilj. 18.

³ Upravo bi se radilo o trojim bečkim dogovorima ako bismo ovima pribrojili i prvi po vremenskom slijedu, održan u Beču 1782. godine. Tada je Josip II. imenovao pravopisnu komisiju koja je imala riješiti važna jezična i pravopisna pitanja u Hrvata, a članovi su joj bili: Antun Mandić, Požežanin, kanonik zagrebački, fra Marijan Lanosović, Slavonac, gramatičar, Joso Krmpotić, Ličanin, pjesnik i fra Joakim Stulli, Dubrovčanin, leksikograf. Vidi o tome: L. Hadrovics, *Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert*, Budapest 1944; isti, *Pokušaj reforme latiničkog pravopisa 1785. godine*, Anali Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta, knj. 5, Beograd 1965; A. Djamić, *Josio Krmpotić, pjesnik i član pravopisne komisije*, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985; D. Brozović, *Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću*, Republika, god. XLIII 11—12, Zagreb 1987; M. Brlek, *Leksikograf Joakim Stulli (1730—1817)* Zagreb 1987.

⁴ Pod riječi »rusinski« ima se razumjeti ukrajinski, a ne rusinski u današnjem smislu. Na to me je upozorila kolegica Eugeniya Barić.

werde, die südslawischen Dialecte aber nach dem ausdrücklichen Wunsche der diessfälligen Sectionen der cumulativen und parallelen Gesamtausgabe aller fünf respective sechs slawischen Dialecte vorbehalten bleiben«, str. IX). Kako nije bilo moguće za trajanja odbora prvesti kraju tiskanje tih različitih izdanja, izabran je uređivački odbor (Redactions-Comité), koji bi se po raspuštanju zajedničkog odbora brinuo o preostalim poslovima na uređivanju i korigiranju potpuno u skladu s prihvaćenim zajedničkim zaključcima. U taj, uređivački odbor bili su izabrani: Demeter, Dolenc, Kawecki, Petranović, Rybička i Myslobocki. Već početkom prosinca 1849. ministarstvo za pravosuđe potvrdilo je taj izbor i imenovalo ministarskog savjetnika Szaszkievicza predstojnikom uređivačkog odbora.

Nas ovdje posebno zanima koji su to »književno izgrađeni slavenski jezici« u Austrijskoj monarhiji, koliko ih ima, na koliko je slavenskih jezika imao izaći *Pravno-politički rječnik* i na kojima je doista izašao. Šafařík negdje govori o svih 5 književno izgrađenih slavenskih jezika /»... alle fünf in der österreichischen Monarchie literarisch cultivirten Dialecte ...«, str. IV/, što znači da ih nema više od pet. Na drugom pak mjestu govori o pet, odnosno šest (»... aller fünf respective sechs slawischen Dialecte ...«, str. IX). Što je to što zapravo remeti brojanu jasnoću? Kad znademo da slovenski, poljski, češki pa čak i rusinski (tj. ukrajinski) nisu dolazili u pitanje, stvar postaje još zanimljivijom. Dodajmo još da slovački, usprkos jakoj volji Šturovoj za njegovom afirmacijom, nije nikako dolazio u obzir. Jest doduše bilo zaključeno da se u njemačko-češko izdanje unesu eventualne slovačke posebnosti i obilježe oznakom »slowakisch«, ali kako je to unošenje bilo povjereno Kolláru, nije uopće došlo do izražaja. Sad nam stvar postaje jasnijom: zagonetku valja tražiti na južnoslavenskom prostoru, i to u odnosu između hrvatskoga i srpskoga, koji Šafařík dosljedno naziva »illyrisch-serbisch«, ali se koleba o njegovu jedinstvu. Kad govori o »svih pet u Austrijskoj monarhiji književno izgrađenih slavenskih jezika« (str. IV), onda ih i nabraja: češki, poljski, rusinski (tj. ukrajinski, moja opaska), slovenski i ilirsko-srpski. U skladu s tim govori i o pet sekcija. Uvijek ih jednako naziva prema jeziku, jedino češka sekcija uz redoviti naziv češka (»böhmische Section«) javlja se i češko-moravsko-slovačka (»böhmisch-mährisch-slowakische ...«, str. VI). Međutim, u završnoj fazi zajedničkog rada odbor je izabrao šest urednika, za svako izdanje po jednoga, koji će biti po prestanku rada zajedničkog odbora odgovorni za pojedina izdanja, tj. svaki za svoje. Tako je Demeter bio urednik hrvatskoga dijela, a Petranović srpskoga. Znači da se je kolebalo oko toga da li hrvatski i srpski uzeti kao dva posebna jezika ili kao jedan. Zato se i sekcija zvala ilirsko-srpska (»illyrisch-serbische«, str. V, VII), a članovi su joj bili: Car, Karadžić, Mažuranić, Petranović i kasnije Demeter umjesto Mažuranića. Broj članova pojedinih sekcija bio je različit: češka 7, poljska 3, rusinska (ukrajinska) 3, slovenska 2 i hrvatsko-srpska (»illyrisch-serbische«) 4 člana, tj. 2 + 2. Za jedinstveno hrvatsko-srpsko izdanje zalagao se, nesumnjivo, Karadžić, opirao mu se, sasvim sigurno, Petranović. Kakav je u tom pogledu bio stav hrvatskih članova sekcije Mažuranića, kasnije Demetera i manje važnog Cara, nije sasvim jasno. U Predgovoru hrvatskom dijelu *Juridisch-politische Terminologie, Deutsch — kroatische, serbische und slowenische Separat-Ausgabe* (Beč 1853) Demeter doduše kaže: »Prije svega moram sa žalošću napomenuti, da se nije mogla oživotvoriti želja da se barem za hrvatsko i srbsko narječje sastavi podpunoma jednak nazovnik, jer srbski književnici privikli su nekim crkvenim i ruskim izrazima već na toliko, da

se je bojati bilo, da bi se još za sada nagazilo na prevelik upor, ako bi ih sasvim odstranili ...» (str. IV). Koliko je ta žalost stvarna, a koliko diplomatska, taktička (jer je i on bio potpisnikom Bečkoga književnog dogovora⁵), teško je sa sigurnošću razlučiti. Činjenica je, međutim, da hrvatske članove odbora nitko ne optužuje za taj »razdor«. No, ipak Demeter nabraja mnoga odstupanja od Dogovora, a mnogo je odstupanja koja uopće ne spominje, hotice ili nehotice, što upućuje na zaključak da ni on nije bio baš oduševljen jedinstvenim izdanjem.

Što u vezi s tim kaže Šafařík? Izričito kaže da je hrvatsko-srpski (u njemačkom tekstu stoji: »illyrisch-serbisch«), »po naravi stvari« zamišljen i obrađen samo kao jedan jezik, ali je »zbog upotrebe dvaju različitih alfabeta« kao i »zbog različitih drugih okolnosti sada podijeljen u dva posebna književna kruga« (»... verschiedener anderer Umstände wegen, nun in zwei besondere Literaturkreise geschieden ist«, str. VII). I Šafaříku je dakle bilo jasno da se ne radi samo o različitosti pisama (što svakako nije bilo zanemarivo, imamo li na umu da je npr. ćirilica gotovo do naših dana bitnijem obilježjem srpstva, posebno u dijaspori⁶), nego da su razlike puno veće i složenije. Već se je dakle 1849. godine u zajedničkom odboru odlučilo da se hrvatski i srpski posebno obrađuju, da budu dva posebna, ravnopravna izdanja i da urednici imaju punu slobodu pri usavršavanju svojega dijela.

Kako se pokazivalo da se u praksi ne provode dovoljno načela prihvaćena na slavenskom planu, što smo uvjetno nazvali slavenskim bečkim terminološkim dogovorima, nego da se naprotiv očituju jaki dezintegracijski, divergentni procesi, Karadžić kreće u akciju da spasi stvar barem na južnoslavenskom, odnosno hrvatsko-srpskom planu. Tako dolazi do Bečkoga književnog dogovora. Nema dvojbe da je njegov inicijator bio Karadžić. Tomu je krunski svjedok Demeter, koji doslovno kaže: »Mjeseca ožujka godine 1850. sazvaio je gospodin Vuk Stefanović-Karadžić nekoliko puta na prijateljske razgovore više jugoslavenskih književnika nalazećih se slučajno u ono vrijeme u Beču, da ustanove neka načela, polag kojih bi se jugoslavenski zvuici najshodnije mogli naznačivati slovima.«⁷ Istakao sam bitna mjesta u Demeterovu tekstu da pokažem što je on sam mislio o tom »dogovoru«. Rječnik *Juridisch-politische Terminologie* bio je povod da do njega dođe, a njegov je rezultat to da se objavljuje u jednoj knjizi njemačko-hrvatski, srpski i slovenski kad se nije ostvarila želja da se pojavi u jednoj knjizi *Deutsch-slavisches Wörterbuch*, što svečano najavljuje Šafařík u Predgovoru češkom izdanju. Kakve je plodove imao dati i kakve je stvarno dao taj »dogovor« i kakvo je njegovo značenje, danas je nakon temeljite demistifikacije u novijoj slavistici općenito poznato. A kakvo je bilo njegovo značenje pri izradi rječnika *Juridisch-politische Terminologie, Deutsch — kroatische, serbische und slowenische Separat-Ausgabe*, bit će predmetom drugoga rada.

Ostaje nam još da odgovorimo na pitanje zašto se nije pojavio »veliki« *Deutsch-slavisches Wörterbuch der juridisch-politischen Terminologie*. Mislim da su tomu sociolingvistički razlozi: Konkretno kulturne zajednice rješavale su svoje kulturne

⁵ Kako je Demeter shvaćao taj Dogovor, najbolje govori njegov Predgovor u *Juridisch-politische Terminologie, Deutsch-kroatische, serbische und slowenische Separat-Ausgabe*, iz kojega relevantni tekst navodimo pri kraju ovoga rada.

⁶ Stanko Korać u *Pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj*, Prosvjeta, Zagreb 1987, u Predgovoru (str. 9) ističe da je i upotreba ćirilice bitni znak identiteta.

⁷ Uzeto iz Demeterova Predgovora hrvatskom dijelu *Juridisch-politische Terminologie*, str. IV.

potrebe. Stoga su se ubrzo pojavili *Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe* (Wien 1850), malo kasnije vjerojatno *Deutsch-polnische Separat-Ausgabe* (o čemu nemam pouzdanih podataka), zatim je izišlo i *Deutsch-russische Separat-Ausgabe*, a tek 1853. nakon dugog uzaludnog čekanja zajedničkog izdanja izlazi i *Deutsch-kroatische, serbische und slowenische Separat-Ausgabe*. Kako su ta izdanja uglavnom riješila veliku kulturnu potrebu dotičnih naroda, a novo je vrijeme donosilo nove potrebe koje je valjalo rješavati, potpuno se zaborvilo na zajedničko izdanje *Njemačko-slavenskog rječnika pravno-političke terminologije*. Šteta je što se to djelo nije pojavilo tako usporedno u jednoj knjizi, što bi sigurno pojačalo slavensku uzajamnost, koja ni ovako nije zanemariva.

ZUSAMMENFASSUNG

DEUTSCH-SLAWISCHES WÖRTERBUCH UND WIENER BESPRECHUNGEN

In der Arbeit wird die Problematik des *Deutsch-slawischen Wörterbuchs der juristisch-politischen Terminologie* bearbeitet. Das Wörterbuch wurde in Wien 1849 von einer slawischen Kommission, die aus berühmten Philologen und Juristen zusammengesetzt war, unternommen. Die Arbeit beruht am meisten auf dem von Šafařík als Leiter des ganzen Projektes geschriebenen Vorwort zu *Deutsch-böhmischen Separat-Ausgabe der juristisch-politischen Terminologie* (Wien 1850). Der Autor betont die verschiedenen divergenten Tendenzen, die bei der Arbeit an dem Wörterbuch zum Ausdruck kamen. Es werden aber auch die gemeinsamen, von allen Sektionen angenommenen Prinzipien angeführt. Auf Grund dessen schliesst der Autor, dass auch eine slawische terminologische Wiener Besprechung, die von ihm »slavenski terminološki bečki dogovor« genannt wird, geschlossen wird, die dem sog. *Bečki književni dogovor* auf der südslawischen Ebene 1850 vorgekommen ist. Zum Schluss versucht der Autor zu erklären, warum das Wörterbuch nicht in einer Gesamtausgabe, wie es am Anfang vorgesehen wurde, sondern nur in mehreren Separatausgaben erschienen worden ist.